

Ethiek in de zorgsector

28E JAARGANG

START JANUARI
2022

Part-time postacademische beroepsopleiding
van de vakgroep Ethiek van de Gezondheidszorg

Radboudumc

De Standaard, 9 april 2020

Ethiek gaat om meer dan procedures

NRC Handelsblad, 6 april 2020

Geef ongezonde patiënt niet de schuld

De Groene Amsterdammer, 23 april 2020

‘Ik wou dat ik armen had die ik om je heen kon slaan’; Een chatbot voor al je problemen?’

NRC.NEXT, 5 december 2020

‘De geneeskunde moet ruimte maken voor de dood’

Trouw, 12 januari 2021

‘En wat als ouders een designbaby willen?’

Ethiek in de zorgsector

Part-time postacademische beroepsopleiding van de vakgroep Ethiek van de Gezondheidszorg

IQ Scientific Center for Quality of Healthcare

Radboudumc

Fontys

Maastricht University

HAN UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

UvH UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK

VUmc

De opleiding *Ethiek in de zorgsector* is ontwikkeld voor hoger opgeleide professionals en managers in de zorgsector die hun deskundigheid op het gebied van de ethische aspecten van hun werk willen verbreden en verdiepen.

De opleiding wordt georganiseerd door de vakgroep Ethiek van de Gezondheidszorg van IQ healthcare van het Radboudumc te Nijmegen in samenwerking met docenten van, onder andere, Fontys Hogescholen, de Universiteit Maastricht, de Hogeschool Arnhem Nijmegen, de Universiteit voor Humanistiek en de Vrije Universiteit Amsterdam.

Waarom de opleiding Ethiek in de zorgsector?

Een zorginstelling is meer dan een bedrijf. Voor patiënten en bewoners is het een plek waar zij een toevlucht zoeken. Degenen die er werken proberen het lot van anderen te verbeteren of te verzachten en verlenen hulp aan mensen die zich in een kwetsbare en hulpbehoevende situatie bevinden. Vanuit deze gedachte is de zorgprofessional gemotiveerd om goede zorg te geven. Maar wat is 'goede zorg'? Voor het beantwoorden van deze vraag moet er rekening gehouden worden met soms botsende belangen en verschillende verantwoordelijkheden. Binnen dit krachtenveld moeten zorgprofessionals positie bepalen.

Ethiek is het verhelderen van waarden en normen die onlosmakelijk verbonden zijn met de zorg. Ethiek probeert te onderscheiden wat goed is om te doen en te bepalen wat er zou moeten gebeuren, ook al weten we heel goed dat de dagelijkse praktijk soms anders is.

Ethiek speelt zich af op elk niveau van de zorgverlening. Op het niveau van grote ethische vragen rond kunstmatige voortplanting, genetica en beslissingen rond het levenseinde. Maar ook op het niveau van kleine, alledaagse vragen zoals die ontstaan in de omgang met de allerzwakste zorgbehoevenden; vragen over wat kan en mag. En op het niveau van de werkvloer en de organisatie, maar ook op het nationale niveau van beleid en wetgeving. Ethische reflectie helpt ons onze morele vooronderstellingen te benoemen, ze kritisch te onderzoeken en ze beter te onderbouwen.

Ethiek in de zorgsector is in 1993 ontwikkeld met steun van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sociale Zaken vanuit een behoefte aan een praktijkgerichte beroepsopleiding op post-academisch niveau om zorgprofessionals te ondersteunen in het herkennen en interpreteren van de ethische aspecten van hun werk. Deelnemers aan deze opleiding leren de discussie over morele vraagstukken te stimuleren en dragen bij aan meningsvorming en reflectie, wat weer bijdraagt aan de voortdurende verbetering van de kwaliteit van de zorg. In deze opleiding worden levensbeschouwelijke, filosofische en ethische inzichten gebruikt om de praktijk te duiden en inzichtelijk te maken en worden er methoden geboden om met ethiek aan de slag te gaan.

Wat leert u in de opleiding?

In de opleiding *Ethiek in de zorgsector* leert u denken over de ethische vragen binnen uw eigen werk én meedenken met de vraagstukken die de organisatie als geheel raken. U zult zien dat theorie en praktijk nauw verweven zijn in deze opleiding en dat zowel micro-, meso- als macro-niveau aan bod komen.

Doelstelling van de opleiding is deelnemers te scholen in:

- het signaleren, analyseren en interpreteren van morele aspecten;
- het communiceren en argumenteren over deze aspecten en het organiseren van deze communicatie;
- het afronden van deze processen in beslissingen of adviezen.

Wij bieden u kennis en vaardigheden waarmee u zelf een verantwoord en beredeneerd standpunt kunt innemen. De opleiding doet dit door u zowel theoretisch als praktisch te scholen in de omgang met ethische vraagstukken. Hierdoor kunt u een ethische voortrekker worden in uw organisatie en het ethische aspect in uw werk een belangrijke impuls geven. Dit komt niet alleen u als medewerker ten goede, maar ook uw organisatie als geheel.

Hoe ziet een lesdag eruit?

Ter voorbereiding op de lesdag krijgt u een aantal voorbereidende opdrachten. Deze opdrachten kunnen gericht leeswerk zijn, maar ook een kleine opdracht om uw voorkennis te activeren en uw denken in gang te zetten. Tijdens de lesdag krijgt u interactieve colleges waarin dieper wordt ingegaan op de onderwerpen van de lesdag, afgewisseld met werkgroepen waarin u zelfstandig of onder begeleiding van een docent aan de slag gaat met het geleerde. Na afloop van een lesdag verwerkt u hetgeen u geleerd heeft in een verwerkingsopdracht, waarin u het geleerde ook toepast op de praktijk. Per lesdag moet u rekenen op een tijdsinvestering van 13 uur voor voorbereiding en verwerking.

Voor wie is Ethiek in de zorgsector bestemd?

De opleiding *Ethiek in de zorgsector* richt zich op hoger opgeleide professionals en managers: artsen, verpleegkundigen, paramedici, sociaalpedagogische hulpverleners, therapeuten, geestelijk raadsliden, vertrouwenspersonen, coördinatoren, leidinggevendenden, juristen, leden van medisch-ethische commissies, kwaliteitsfunctionarissen, klachtenfunctionarissen, bestuursleden, adviseurs, enzovoort. Onder zorgsector verstaan wij bijvoorbeeld de ziekenhuiszorg, geestelijke gezondheidszorg, gehandicaptenzorg, publieke gezondheidszorg, eerstelijnszorg, ouderenzorg, maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en jeugdzorg maar ook andere zorg die intra- trans- en extramuraal wordt geleverd.

Voor deelname is een vooropleiding op HBO- of academisch niveau noodzakelijk. 20 à 30 procent van de te bestuderen literatuur is in het Engels.

Onderwijskundige stijl van de opleiding

De onderwijskundige stijl van de opleiding heeft de volgende karakteristieken:

- De onderwerpen die aan de orde komen hebben betrekking op ethische problemen die leven binnen de zorgsector. Deze problemen worden bestudeerd en overdacht aan de hand van aan de praktijk ontleende voorbeelden.
- Er wordt kennisgemaakt met diverse ethische benaderingen. Hierdoor leren de deelnemers op verschillende manieren tegen de problemen aankijken. Ze zullen ook in staat zijn de specifieke waarde van de verschillende benaderingen te zien.
- Steeds staat de betekenis van wat u leert binnen de opleiding voor uw praktijk voorop. Deelnemers kunnen hun eigen leerproces vormgeven door de theorie uit de lesdagen toe te passen in hun eigen werk.
- Door de verschillende achtergronden van de deelnemers in levensbeschouwing, vooropleiding en werksituatie komt u in aanraking met verschillende perspectieven en manieren van zorg verlenen. Er is veel gelegenheid om met elkaar van gedachten te wisselen en te discussiëren.
- Er is een hoge mate van interactief onderwijs met veel ruimte voor inbreng van deelnemers. Er is veel gelegenheid tot oefenen met de verschillende vaardigheden. De docenten van de opleiding zijn betrokken en u krijgt regelmatig feedback op uw lesproducten.

Terugkomdagen

Voor onze alumni organiseren wij regelmatig een terugkomdag. Op een terugkomdag stellen we een actueel thema uit de zorg aan de orde dat inhoudelijk past in het kader van de opleiding en dat op dat moment volop in discussie is. Door de terugkomdagen blijven ex-deelnemers voeling houden met hun interesse in ethiek in de zorgsector, ze scholen zich bij en ze onderhouden hun netwerk. Het thema van de meest recente terugkomdag in 2018 was: 'Zorg in beeld'. De volgende terugkomdag is in 2022.

Onderwijscoördinator

Drs. Simone Naber is verantwoordelijk voor de eenheid, samenhang en afstemming in de opleiding, voor het organisatorisch kader van de opleiding en de bewaking van de kwaliteit. Daarnaast is zij verantwoordelijk voor de werving van deelnemers en de profilering van de opleiding. Simone is degene bij wie u terecht kunt voor vragen over de opleiding en is eerste aanspreekpunt tijdens de opleiding.

Secretaresse

Op het secretariaat van de Vakgroep Ethiek van de Gezondheidszorg is Gerdie van Uden degene bij wie u terecht kunt als het gaat om *Ethiek in de zorgsector*. Zij organiseert de praktische aspecten van de opleiding.

Verder onderwijs

Naast *Ethiek in de zorgsector* organiseert de vakgroep Ethiek van de Gezondheidszorg ook de kortere en specifiekere cursus *Ethiek in de huisartspraktijk*, geaccrediteerd voor 24 uur door de KNMG. Deze vindt steeds in het najaar plaats. Meer informatie vindt u op www.ethiekindehuisartspraktijk.nl.

Na afronding van de opleiding is het mogelijk om door te stromen naar de Master of Bioethics (www.masterbioethics.org) die wordt georganiseerd door de KU Leuven. Onder bepaalde omstandigheden is het mogelijk voor deze master bepaalde vrijstellingen te krijgen. Voor meer informatie kunt u zich wenden tot Simone Naber.

Deze brochure geeft een goede indruk van de opleiding Ethiek in de zorgsector. Het kan echter voorkomen dat zich tussen het moment van verschijnen van deze brochure en het moment van realisatie van de opleiding, wijzigingen in het programma of het docentenbestand voordoen.

Postadres
Postbus 9101
Huispost 114 IQ healthcare
6500 HB Nijmegen

Bezoekadres Geert Grooteplein 21, looproute 160

Secretaresse Gerdie.vanUden@Radboudumc.nl
(024) 36 15320

Onderwijscoördinator Simone.Naber@Radboudumc.nl

Internet www.ethiekindezorgsector.nl

LinkedIn groep Ethiek in de zorgsector

Twitter @EthiekidZorgsec

Module 1 Ethische vragen tussen het begin en einde van het leven

In Module 1 beginnen we met een introductie in drie grote ethische theorieën, het utilisme, de deontologie en de deugdeethiek, en maakt u kennis met twee manieren om een ethisch probleem te doordenken, de hermeneutische benadering en de analytische benadering.

We gaan, met de kennis van de ethische theorieën en benaderingen, ethische vraagstukken rond begin en einde van leven onderzoeken. En we gaan tijdens de module oefenen met de verschillende ethische benaderingen aan de hand van casussen uit uw beroepspraktijk.

U maakt bovendien kennis met de Socratische gesprekswijze, waarmee niet alleen een ethisch probleem kan worden besproken, maar ook de manier waarop mensen met elkaar communiceren en zouden willen communiceren.

1 DAG 1 DINSDAG 11 JANUARI 2022 Verkenning van verschillende ethische benaderingen, deel 1

drs. Janske Hermens | dr. Lieke van der Scheer

Op de eerste lesdag gaan we in op drie grote stromingen in de ethiek: het utilisme, de plichtsethiek en de deugdeethiek. Het utilisme beoordeelt een handeling naar de gevolgen, de plichtsethiek gaat uit van morele principes en van de intentie waarmee gehandeld is en de deugdeethiek stelt zich de vraag "wat is een goed leven, en past deze handeling daar in?"

Op deze lesdag bespreken we ook twee verschillende manieren om een medisch-ethisch probleem te benaderen: de analytische en de hermeneutische benadering. De analytische benadering is erop gericht argumenten te inventariseren en te wegen. De hermeneutische methode is gericht op verhelderen van het probleem en onderliggende aannames en daardoor het vergroten van inzicht.

De analytische benadering is uitgewerkt in verschillende stappenplannen die gebruikt kunnen worden om tot een concreet handelingsadvies te komen. Op de eerste lesdag zullen we hiermee oefenen.

2 DAG 2 DINSDAG 25 JANUARI 2022 Verkenning van verschillende ethische benaderingen, deel 2

drs. Janske Hermens | dr. Lieke van der Scheer

Op de tweede lesdag zullen we verder ingaan op de hermeneutische benadering. Deze benadering is gericht op explicitering van veronderstellingen die maken dat iets als probleem ervaren wordt, en zoekt naar wat zich op een onderliggend niveau voordoet ten aanzien van bijvoorbeeld waardeoriëntaties, zinperspectieven en zelfopvattingen. Op deze lesdag oefenen we met de handreiking voor een hermeneutisch gesprek.

In de ethiek van de gezondheidszorg staat het begrip "autonomie" vaak centraal. Daarom zullen we op deze dag aandacht besteden aan dit begrip. In het avondgedeelte van deze lesdag zullen we, aan de hand van een tekst van Friedrich Nietzsche, een Duitse filosoof uit de 19e eeuw, spreken over een ander centraal begrip in de gezondheidszorg, namelijk 'gezondheid'. Wat herkennen we in onze tijd van Nietzsches begrip van gezondheid en wat juist niet? Wat (leren) zien we door contrast? In hoeverre is dit nog (of juist) actueel?

Hoofddocenten module 1

- drs. Janske Hermens filosofe en sociologe (Fontys Hogescholen)
- dr. Lieke van der Scheer filosofe

3 DAG 3 DINSDAG 8 FEBRUARI 2022 Technologie en prenatale diagnostiek

drs. Janske Hermens | dr. Lieke van der Scheer |
prof. dr. Guido de Wert, ethicus, (Health, Ethics and Society, Universiteit Maastricht)

Op deze derde lesdag gaan we ons verdiepen in de ethische vragen die spelen rond de medische mogelijkheden na de conceptie, maar voor de geboorte van een kind: de mogelijke testen, de verhouding van preventie en therapie, de verhouding tussen test en behandelingsmogelijkheden, de effecten van testen op de abortuspraktijk en de maatschappelijke effecten van testen komen aan de orde.

In twee casusbesprekingen zullen we de waarde van de twee ethische benaderingen bij het onderzoeken van ethische problemen bij prenatale diagnostiek onderzoeken en vergelijken.

Als verdieping zullen we op deze lesdag door middel van een lezing en aansluitend discussie ethisch reflecteren op (nieuwe) techniek in het algemeen.

'Met elke les wordt duidelijker hoe moeilijk het soms is te bepalen wat goed is'

Bas van Tuyl, Maag-Darm-Leverarts, Diakonessenhuis, Utrecht 'Als Maag-Darm-Leverarts werk ik nu inmiddels vijftien jaar in het ziekenhuis. Zowel in de kliniek als op de polikliniek word ik regelmatig met grotere en kleinere morele dilemma's geconfronteerd. Dat maakte dat ik me al

langere tijd wilde verdiepen in de ethiek in de zorg. Inmiddels ben ik halverwege de cursus en merk ik dat alle facetten in de ethiek belicht worden en je de nodige filosofische achtergrond krijgt. Juist het feit dat de cursus niet met enkel dokters is maar ook met geestelijk verzorgers, managers en juristen geeft een enorme verdieping. Doordat je zaken zowel via verschillende theoretische stromingen als met verschillende visies uit de praktijk benadert ga je zaken anders zien. Met elke les wordt duidelijker hoe moeilijk het soms is te bepalen wat goed is. De beslissing de cursus te gaan doen was dat wat mij betreft in ieder geval wel.'

'Tijdens de voorbereidingen en lesdagen krijgen we een rijkdom aan verdieping aangereikt'

Josine ten Have, specialist ouderengeneeskunde, Azora, Terborg 'Wat een cadeau is deze opleiding! Een cadeau voor mezelf, maar zeker ook voor de organisatie en dus ook voor de bewoners waarvoor ik werk. Als specialist ouderengeneeskunde kom ik dagelijks ethische dilemma's tegen. Het ontwikkelen van mijn morele intuïtie is

een van de opbrengsten van deze opleiding, waardoor ik ook in de kleine, soms ogenschijnlijk onbelangrijke momenten de diepte herken en aandacht kan schenken. Tijdens de voorbereidingen en lesdagen krijgen we een rijkdom aan verdieping aangereikt. Zoveel wijsheid die door de eeuwen heen door filosofen en ethici opgeschreven is. En tegelijk word je blik verruimd: door de gesprekken met medecursisten en docenten krijg ik zicht op veel meer perspectieven en leer ik mijn eigen normen en waarden beter kennen. De zorgethiek voegt een heel nieuwe en rijke woordenschat toe aan mijn dagelijks werk. De praktische toepassing daarvan in dialoogvormen krijgt veel aandacht waardoor ik me hierin kan ontwikkelen en dit mee terug kan nemen naar mijn eigen werkpraktijk. Hopelijk om anderen ook te inspireren hun morele intuïtie te laten spreken en zo samen nóg mooiere ouderenzorg te kunnen vormgeven.'

4 DAG 4 DINSDAG 8 MAART 2022 Autonomie besproken in een socratisch gesprek

drs. Janske Hermens | dr. Lieke van der Scheer |
dr. Anke Oerlemans, universitair docent ethiek van de gezondheidszorg (Radboudumc)

Het accent tijdens deze lesdag ligt op het beoefenen van een methode van filosofische gedachtevorming: het Socratische gesprek. Wij gaan met deze methode het begrip autonomie uitdiepen.

Respect voor de autonomie van de patiënt is een belangrijk thema in de medische ethiek, maar wat is autonomie eigenlijk? En hebben we het over dezelfde autonomie als we het hebben over bijvoorbeeld professionele autonomie, of is dit iets anders? Is er eigenlijk één betekenis van autonomie, of verschilt deze per situatie? Tijdens de bijeenkomst zullen wij één aspect van de thematiek verkennen. Het Socratische Gesprek zal maar één beperkt onderwerp toelaten. Maar deze gesprekswijze biedt wel de gelegenheid om een tweede thema, dat van de verhouding tussen verschillende partners in het gesprek, aan de orde te stellen.

5

DAG 5 DINSDAG 22 MAART 2022

Ethiek en genetica

dr. Eline Bunnik, filosofe (Erasmus MC) | **Femke Tammer MSc**, klinisch geneticus (Radboudumc)

Genetische counseling en screening zijn snel groeiende onderdelen van de preventieve geneeskunde en de klinische genetica. Er worden steeds meer markers vastgesteld waarmee erfelijke aandoeningen kunnen worden opgespoord. Zowel ten aanzien van aangeboren aandoeningen en ook voor chronische ziekten die op latere leeftijd tot uitdrukking komen zijn de verwachtingen hooggespannen. Over de doorwerking van de genetische kennis in de medische praktijk en onze samenleving bestaat nog veel onzekerheid. Problemen van discriminatie, sociale stigmatisering, kosten/baten analyses en de gevolgen voor de ethiek van de voortplanting zijn nog niet opgelost en soms nog niet eens helder geformuleerd. Welke waarden zijn hierbij betrokken? Moet hier sprake zijn van morele restrictie of van een laissez-faire beleid?

6

DAG 6 DINSDAG 5 APRIL 2022

Euthanasie en hulp bij zelfdoding

dr. Lieke van der Scheer | **dr. Marianne Dees**, huisarts en onderzoeker (Radboudumc)

Nederland was het eerste land met een erkende 'euthanasiepraktijk' en een wettelijke regeling voor het toetsen van euthanasie; dit is het resultaat van medische, sociale, ethische, juridische en politieke ontwikkelingen. In de gevoerde debatten, in het onderzoek naar de omvang en uitvoering van euthanasie zijn verschillende opvattingen zichtbaar (geworden). Die verschillen betreffen ideeën en argumenten over het doel van de geneeskunde, de aard van medisch handelen, opvattingen omtrent leven, lijden, sterven en het 'beheer' van het levenseinde. Tijdens deze zesde lesdag zal aandacht worden besteed aan de morele kanten van de medische hulp bij sterven, de positie van de arts en de betekenis van het begrip uitzichtloos lijden.

'Er is een constante koppeling tussen theorie en praktijk waardoor het leerrendement groot is'

Jo Schiffer-de Jong, Kwaliteitsverpleegkundige, Omring Noord-Holland 'Als kwaliteitsverpleegkundige houd ik mij ook bezig met het moreel beraad, vrijheid en veiligheid en de plek die ethiek inneemt binnen de organisatie.

In deze opleiding word ik gevoed door inspirerende docenten, medestudenten, filosofen, methodieken en theorieën. Er is een constante koppeling tussen theorie en praktijk waardoor het leerrendement groot is. Door de samenwerking met medestudenten en door de opdrachten word ik uitgedaagd, gedwongen mij open te stellen en vraagstukken te onderzoeken vanuit een andere hoek. Ik leer intensief luisteren en goede vragen te stellen wat van meerwaarde is voor mijn beroepsuitoefening, mijn organisatie en ook voor mijn persoonlijke ontwikkeling. De opbouw van de opleiding is zo dat iedere stap een groeimoment kan zijn en je bij een volgende opdracht het geleerde weer verder kunt uitbouwen. Ik kijk uit naar iedere lesdag en opdracht omdat ik daar enorm veel inspiratie uithaal.'

Overzicht data module 1

Dinsdag 11 januari 2022
Verkenning van verschillende ethische benaderingen, deel 1

Dinsdag 25 januari 2022
Verkenning van verschillende ethische benaderingen, deel 2

Dinsdag 8 februari 2022
Technologie en prenatale diagnostiek

Dinsdag 8 maart 2022
Autonomie besproken in een socratisch gesprek

Dinsdag 22 maart 2022
Ethiek en genetica

Dinsdag 5 april 2022
Euthanasie en hulp bij zelfdoding

Dinsdag 12 april 2022
Eindgesprekken

Onze alumni kwamen uit de volgende instellingen

A Aafje Thuiszorg | Abrona Huis ter Heide | Academisch Medisch Centrum Amsterdam | Academisch Ziekenhuis Groningen | Accare Assen | Achmea Zorg en Gezondheid Leiden | Albert Schweitzer Ziekenhuis Dordrecht | Altrecht Den Dolder | Alys Zorggroep Zevenaar | Amaris Theodotion Laren | Ambulancezorg Zuid-Holland Zuid | Amerpoort Baarn | Amphia Ziekenhuis Breda | Antoni van Leeuwenhoek Ziekenhuis | Apotheek aan Zee Noordwijk | Apotheek Flohil Bemmel | APZ Drenthe locatie Beilen | Argos Zorggroep Vlaardingen | Arienszorgpalet Enschede | ASVZ locatie Merwelder Slidrecht | Van Koetsveld Zwolle; Zuid-West Slidrecht | Atlant Zorggroep vph Heemhof | Atrium Medisch centrum Heerlen | Avans Hogeschool Breda | AVEANT Utrecht | Axioncontinuu verpleeghuis Voorhoeve Utrecht | Azora Thuiszorg Varsseveld B Bartiméushage Doorn | BAVORNO Groep Rotterdam | Berchhiem Burgum | Berchmanianum Nijmegen | Bernhoven Uden | Bovenij ziekenhuis Amsterdam | BrabantZorg Veghel | Bravis Ziekenhuis Bergen op Zoom | Canisius Wilhelmina Ziekenhuis Nijmegen | Careyn de Plantage en Hart van Rozenburg Brielle | Carint Delden | Catharinaziekenhuis Eindhoven | Cello Vught | Centraal Militair Hospitaal Utrecht | Centrum voor Consultatie en Expertise | Centrum voor Ontwikkeling van Palliatieve Zorg Nijmegen | Chronisch Zieken en Gehandicapten Raad Nederland Utrecht | Christelijke Hogeschool Ede | Circonflex Zevenbergen | College voor Zorgverzekeringen Diemen | Commissie Medische Ethiek Zeeland Goes | Contexte Enschede | Cosis Groningen | CuraMare Nieuw Rijsenburgh Sommelsdijk D Daelzicht Koningslust | De Berkhof Bejaardencentrum Winterswijk | De Borg Stichting Christelijke Zorgvoorzieningen locatie Coendershof Groningen | De Gelderse Roos Wolfheze | De Grote Rivieren Dordrecht Gorinchem | De Hartekampgroep Heemstede | De Lathmer Wilp | De Twentse Zorgcentra – locaties Almelo en Losser | De Zorgboog Bakel | De Zijnen locatie Tolbert | Delta Psychiatrisch Centrum | Deventer Ziekenhuis | Diakonessenhuis Eindhoven | Diakonessenhuis Meppel | Diakonessenhuis Utrecht | Disability Studies | Dichterbij Nijmegen | Donders Instituut Centrum voor Cognitieve Neuroimaging | Driemaastede Schiedam | Dr. Leo Kannerhuis Wolfheze E Eemland Ziekenhuis Amersfoort | Elisabeth Tweesteden Ziekenhuis Tilburg | Elkerlied Ziekenhuis Helmond | Emergis Centrum voor geestelijke gezondheidszorg Goes | Erasmus MC-Sophia kinderiekenhuis Rotterdam | Erasmus MC-Daniël den Hoed Rotterdam | Erasmushuis Zaandam | Esdege – Reigersdaal Broek op Langedijk | Europodon Rotterdam | Eveen Zorg Amsterdam Alkmaar F Fatima Wehl | Femke van Oijen Interim en Advies Amersfoort | Florence locatie Windaalcentrum Den Haag | Fontys Hogescholen Eindhoven | Franciscus Ziekenhuis Roosendaal | Freelance Psychosociaal hulpverlenster Ravenstein | Friesland Coberco Nuenen | Frion Zwolle G GGZ den Bosch | GGZ Friesland Leeuwarden | GGZ Gelderland Zuid | Gemeente Vrijzinnig hervormden Delft | GEMIVA-SVG Groep Leiderdorp en Gouda | Geriatric Centrum Stadzicht Rotterdam | GeriCare Raamsdonsveer | Gezondheidscentrum De Kroonsteen Malden | Gezondheidszorg Oostelijk Zuid Limburg Heerlen | Gelre Ziekenhuizen Locatie Lucas Apeldoorn | GGD Amsterdam | GGD GHOR Nederland Utrecht | GITZ Eesveen | Gorissen Ouderengeneeskunde | Groene Hart ziekenhuis Gouda H Heliomare Wijk aan Zee | Het Roessingh Centrum voor Revalidatie Enschede | Het Zonnehuis Doorn | Hofpoortziekenhuis Woerden | Hogeschool van Arnhem en Nijmegen | Hogeschool Enschede afdeling Verpleegkunde | Hogeschool Rotterdam en Omstreken | Hogeschool Utrecht | Hogeschool Zuyd Heerlen | Hogeschool Maastricht | Humanistische Stichting A.H. Gerhard Amsterdam | Huisartsenmaatschap Gouda | Huisartsenpraktijk De Pastorie Eindhoven | Huisartsenpraktijk Diemel Arnhem | Huisartsenpraktijk Doornburg | Huisartsenpraktijk Herteweide Veghel | Huisartsenpraktijk Houppermans Veldhoven | Huisartsenpraktijk Melman Oosterwijk en Bieren | Huisartsenpraktijk Stadsvij Enschede | Huisartsenpraktijk Wapenveld Wapenveld | Huisartsenpraktijk W. Huijs/P. van Rijn Rheden | Huisartsenpraktijk Weenink-Meulenaar | HWW Zorg Den Haag I IGGZ "De Geestgronden" Bennebroek | Inspectie voor de Gezondheidszorg | Instituut voor de ondersteuning van maatschappelijke en culturele ontwikkelingen in Noord-Holland Purmerend | Intergraal Kancerum Midden-Nederland Utrecht | Integrale Vroeghulp Haarlem | Interkerkelijk Samenwerkingsverband Pastoraat Leusden | Interzorg Assen | Ipse de Bruggen Nieuwveen | Isala Klinieken Zwolle J Jan Koolhaas Praktijk voor haptotherapie en fysiotherapie Weert | Jeroen Bosch Ziekenhuis Den Bosch | Jeugdcentrum De Vliert Den Bosch | Joods hospice Immanuel Amsterdam | Juridisch Adviesbureau Gezondheidszorg Zwolle K Katholieke Theologische Universiteit Utrecht | Kempenhaeghe Heeze | Kennemer Gasthuis locatie Elisabeth Haarlem | Kentalis | Koning Willem I College Den Bosch | Koninklijke Marine Den Haag | Koninklijke Visio Haren | Koraal Groep stichting Gastenhof Sittard | Koraal de la Salle Bostel | Kwintes Regio Zuid Flevoland L Laak en Eemhovens locatie Nijkerk en Leusden | Laurentius Ziekenhuis Roermond | Laurens De Hofstee Rotterdam | LUMC Leiden | Lievegoed Antroposofische Zorg Bilthoven | Leger des Heils Goodwillcentrum Amsterdam | Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg Almere | Leger des Heils Jeugdbescherming en Reclassering Utrecht | Leyenburg Ziekenhuis Den Haag | Lorentz Ziekenhuis Zeist M Maartenshof Groningen | Maastricht UMC+ | Malteser Krankenhaus Bonn | Mariënstaele Warmond | Martini Ziekenhuis Groningen | Maxima Medisch Centrum Veldhoven | MC Slotervaart Amsterdam | Meander Medisch Centrum Amersfoort | Meander Verpleeghuis Veendam | Medisch Centrum Alkmaar | Medisch Centrum Haaglanden Den Haag | Medisch Spectrum Twente Enschede | Medtronic Arnhem | Meriant, onderdeel van Alliade | Ministerie van Defensie Sociaal-Medische Dienst Koninklijke Marine | Ministerie van Justitie Dienst Justitiële Inrichtingen Almere | Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport Den Haag N Nederlands Instituut voor Psychologen Amsterdam | Nederlands Vereniging voor een vrijwillig Levensende Amsterdam | Netwerk Palliatieve Zorg Walcheren | Nieuw Unicum Zandvoort | Noordwest Ziekenhuisgroep O OCE Nijmegen | OCRN kinder – en jeugd GGZ | Ommelander Ziekenhuis Groningen | Onze Lieve Vrouwe Gasthuis Amsterdam | Oosterschelde Ziekenhuis Goes | Op de Bies Landgraaf | Opella Bennekom | ORO Helmond P Pameijer Rotterdam | Pantein Zorgcentra | Parnassia-Bavo-Europort | Parnassia-Groep Castricum Psycho Medisch Centrum Den Haag | Partners voor Jeugd, Expertisecentrum William Schrikker | Paulus Stichting Sittard | Pieter van Foreest locatie de Kreek 's-Gravenzande | Pluryn Werkenrode Groep Groesbeek | Pompestichting Nijmegen | Praktijk voor Haptotherapie Amsterdam | Praktijk voor Haptotherapie Enschede | Preva Stichting den Haag | Prinsstichting Purmerend | Prisma Waalwijk | Promens Care Assen | ProNect Openem | Pro Persona Nijmegen | PSW Herten | Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam | Psychiatrisch Ziekenhuis Reinier van Arkel Vught | Psychiatrisch Ziekenhuis Veldwijk Ermelo | Psychiatrisch Ziekenhuis Vincent van Gogh Instituut Venray | Psychogeriatricum Centrum Stadzicht Rotterdam | Psychotherapiepraktijk Mauritsstraat Utrecht R Radboudumc Nijmegen | Raphaelstichting locatie Rozemarijn Hoofddorp | Reggeland verpleeghuis Schutse Rijssen | Regionale toetsingscommissie Euthanasie Arnhem en N. Holland Den Haag | Reinier de Graaf Ziekenhuis Delft | Respect Zorggroep Scheveningen Den Haag | Revalidatiecentrum De Hoogstraat Utrecht | Revalidatiecentrum De Lindenhof (Revant) | Revalidatie Friesland Beesterzwaag | Riagg | RIBW Nijmegen en Rivierenland Nijmegen | Richard Hoogland Stichting Utrecht | Rijkkehoeve Capelle aan de IJssel | Rivas Zorggroep locaties het Gasthuis Gorinchem; | vph Lingesteyn Gorinchem; Papendrecht Slidrecht | ROC West-Brabant Kellebeekcollege Roosendaal | ROC Nijmegen | Rode Kruis Ziekenhuis Beverwijk | Römkegroep Den Dolder | Ruwaard van Putten Ziekenhuis Spijkenisse S Saffier residentie-Maison Gaspard de Coligny Den Haag | Saxion Hogescholen Enschede | SBWU Utrecht | Scheper Ziekenhuis Emmen | S & L Zorg Roosendaal | 's Heeren Loo Zorggroep | SHERPA Baarn | SHG Nieuw Waldeck | Sint Anna Ziekenhuis Geldrop | Sint Antonius Ziekenhuis Nieuwegein | Sint Clara Ziekenhuis Rotterdam | Sint Elizabeth ziekenhuis Tilburg | Sint Franciscus Gasthuis Rotterdam | Sint Franciscushof Raalte | Sint Joseph Ziekenhuis Veldhoven | Sint Lucas Andreasziekenhuis locatie Andreas Amsterdam | Sint Lucasziekenhuis Winschoten | Sint Maartensgasthuis Venlo | Sint Maartenskliniek Ubbergen | Siza Arnhem | Slingeland Ziekenhuis Doetinchem | Slotermaker de Bruïne Instituut Training en Advies Doorn | SOG1953 Amsterdam | Spectrum Gelderland Oost | Steger Mediation & Juridisch Advies | Stichting Amaran Tilburg | Stichting Arcus locatie Verpleeghuis Margriet | Stichting Bevolkingsonderzoek Borstkanker Zuidwest Nederland Rotterdam | Stichting Bronovo-Nebo Den Haag | Stichting Carint Hengelo | Stichting de Bruggen Nieuwveen | Stichting de Hondsbeg Oisterwijk | Stichting Deventer Ziekenhuis Deventer | Stichting de Wever Zorgcentrum Tilburg Zuid | Stichting de Zijnen Tolbert | Stichting Elisabeth Breda | Stichting Elisabeth gasthuis Deventer | Stichting Epilepsie Instellingen Nederland | Stichting Exploitatie Het Dorp Arnhem | Stichting Exploitatie Hospice Alkmaar | Stichting Flevopolder Almere | Stichting GGZ Groningen divisie Ouderenzorg Zuid Laren | Stichting Hendrik van Boeijen Assen | Stichting "Het Hoogeland en Hullenoord" Beekbergen | Stichting Het Hooghuijs Etten Leur | Stichting Hervormde Diakonale Huizen Haarlem | Stichting Hospice de Luwte Soest | Stichting Ikone Zwolle | Stichting Interzorg Noord Assen | Stichting Land van Horne Weert | Stichting Laverhof locatie verpleeghuis St. Barbara | Stichting Omring Hoorn | Stichting Ondersteuning Dienstverlening Huisartsen Utrecht | Stichting Pergamijn Echt | Stichting Philadelphia Zorg Nunspeet Amersfoort | Stichting Pleyade Arnhem | Stichting Pro Senectute Amsterdam | Stichting Protestants Christelijk Zorgcentrum "De Lichtenberg" Amersfoort | Stichting Rivierduinen Leiden | Stichting Schakelring | Stichting Sensire Varsseveld | Stichting SOVAK Terheijden | Stichting SWZ Son | Stichting Ursula Nieuwveen | Stichting Verpleging en Verzorging Eindhoven | Stichting Vivre Maastricht | Stichting VZV/Dr Ackenshuis Gulpen | Stichting Welzijnszorg Heerlen | Stichting Woon- en Zorgcentra Zoetermeer | Stichting Ziekenhuis de Heel Zaandam | Stichting Ziekenhuis Leyenburg Den Haag | Stichting Ziekenzorg: Verpleeghuis De Molenberg Groenlo | Stichting Zorgbalans Verpleeghuis Zuiderhout Haarlem | Stichting Zorgcentra Emersveld Leusden | Stichting Zorgcombinatie Marga Klompé | Stichting Zorgpartners Gouda | Stichting Zozijn Doetinchem | Streekziekenhuis Midden Twente Hengelo | Streekziekenhuis en -verpleeghuis Zevenaar | Supervisor Alkmaar | Surplus Zevenbergen | Sutfene Zutphen | SVRZ Middelburg T 't Lange Land Ziekenhuis Zoetermeer | Tactus Enschede | Talant Heerenveen | Talma Sionsberg Dokkum | Tante Louise Vivensis | Tergooi | Thebe Woon- en Zorgservice Tilburg | Thuiszorg Gooi en Vechtstreek Huizen | Tjallingahiem Leeuwarden | Trompetter & van Eeden Hilversum | Twenteborgziekenhuis Almelo U Universitair Medisch Centrum Utrecht | UWV Utrecht V Van Boeijen Assen | Van Weel Bethesda Ziekenhuis Dirksland | Verloskunde Academie Amsterdam | Verloskundige Maatschap "De Heuvelrug" Rheden | Verpleeghuis ABG Stichting Savelanden Bergen op Zoom | Verpleeghuis Boswijk Vught | Verpleeghuis Noordse Balk Zaandam | Verpleeghuis Oranje Nassau's Oord | Verpleeghuis de Weerde Eindhoven | Verpleeghuizen Invia/Lembargh Sittard | Verpleeg- en Reactiveringscentrum Bertilla Drachten | Verpleeg- en Reactiveringscentrum Amersfoort | Verpleeg- en reactiveringscentrum De Boede Koudekerke | Verpleeg- en Reactiveringscentrum Het Zonnehuis Zwolle | Verpleeg- en revalidatiecentra De Ielanen en De Flecke Joure | Verpleeghuis Gaasperdam Amsterdam | Verpleeghuis Krönnenzommer Hellendoorn | Verpleeghuis Livio "Het Wiedenbroek" Haaksbergen | Verpleeghuis Neerwolde Groningen | Verpleeghuis "Reggersoord/De Schiphorst" Meppel | Verpleeghuis Sint Barbara Schijndel | Verpleeghuis Sint Camillus Roermond | Verpleeghuis Slotervaart Amsterdam | Verpleeghuis Solwerd Appingedam | Verpleeghuis Zuyder Waert Heerhugowaard | VGZ Eindhoven en Arnhem | Viataal St.-Michielsgestel | Vitras Driebergen/Rijsenburg | ViVa! Zorggroep Heemskerk | Vivium Zorggroep Huizen | VU Medisch Centrum Amsterdam W Waalburg Tiel | Waterlandziekenhuis Purmerend | Westfries Gasthuis Hoorn | Wilhelmina Ziekenhuis Assen | Woonzorgcentrum IJsselheem | WWZ-verpleeghuis van Wijckerslooth Oegstgeest | WZH Den Haag | W-Zorg Y Yulius Dordrecht Z Zaans Medisch Centrum De Heel Zaandam | Zelfstandig Adviseur Klachtenmanagement | Ziekenhuis Eemland Amersfoort | Ziekenhuiscentrum Apeldoorn | Ziekenhuis Gelderse Vallei Ede | Ziekenhuis Groep Twente | Ziekenhuis Lievensberg Bergen op Zoom | Ziekenhuis Rivierenland Tiel | Ziekenhuis Rijnstate Arnhem | Ziekenhuis St Jansdal Harderwijk | Ziekenhuis Tjongerschans Heerenveen | Ziekenhuis Walcheren Vlissingen | Ziekenhuis Zeeuws Vlaanderen Terneuzen | Ziekenhuizen Noord Limburg | Zilverzorg Goverwelle Gouda | Zonnehuisgroep Amstelland Amstelveen en Vlaardingen | Zorgacademie Erasmus Opleidingsinstituut | Zorgaccent Almelo | Zorgcentra De Betuwe/Zorgcentrum Beatrix Culemborg | Zorgcentrum Borna Herne | Zorgcentrum De Buitenhof Amsterdam | Zorgcentrum St. Jacob Amsterdam | Zorgcentrum Texel Den Burg | Zorgcentrum Tilburg-Zuid | Zorgcombinatie Beekbergen | Zorgcombinatie Zwolle/Zonnehuis Zwolle | Zorg Consult Nederland BV Utrecht | Zorggroep Almere | Zorggroep Apeldoorn | Zorggroep Elde Bostel | Zorggroep Fivelland Appingedam | Zorggroep Plantein locatie Ielänen Sneek | Zorggroep Solis Deventer | Zorghove / SWZ Son | Zorgkantoor Haaglanden Den Haag | Zorgkwadrant Fryslân Oost Burgum | Zorgorganisatie Carintreggeland Almelo en Hengelo | Zorgpalet Enschede | Zorgpartners Midden Holland | Zorgsaam ZH Zeeuws Vlaanderen Terneuzen en Sluiskil | Zorgspectrum Het Zand Zwolle | Zorgverzekeraar VGZ Eindhoven | Zuiderzee Ziekenhuis Lelystad | Zuwe Hofpoort Ziekenhuis | Zuyderland | ZZG Zorggroep Groesbeek |

Module 2 Zorg en kwaliteit van leven bij chronische aandoeningen

In de tweede module verkennen we een ethische aanpak voor zorgverlening aan mensen met een chronische aandoening. Voor cliënten in de chronische zorg geldt dat zij extra kwetsbaar zijn. De vorm van ethiek die zich sterk richt op respect voor autonomie is hier niet voldoende.

Rode draad van de module is om in gesprek met de deelnemers een visie op goede chronische zorg te ontwikkelen. Zorgethiek, met haar eigen benadering van de zorgrelatie en narratieve ethiek, die zich richt op het verhaal van de cliënt, vormen hierbij een leidraad.

Aan de hand van casuïstiek uit vier zorgsectoren, zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, zorg voor mensen met dementie, psychiatrische zorg en de palliatieve zorgverlening, verkennen we een aantal thema's die spelen in de chronische zorg. U kunt hierbij denken aan thema's als autonomie en afhankelijkheid, kwetsbaarheid, relationaliteit, macht en onmacht, samenwerking en gelijkwaardigheid, inclusiviteit en diversiteit en existentiële kwesties.

Hoofddocenten module 2

- **dr. Katja ten Cate** universitair docent Ethiek van de Gezondheidszorg (Radboudumc)
- **dr. Maaike Hermsen** lector Ethiek van verbinding met mensen met een verstandelijke beperking (Hogeschool Arnhem Nijmegen)

1 DAG 1 DINSDAG 26 APRIL 2022 Autonomie en afhankelijkheid bij chronische aandoeningen

dr. Katja ten Cate | **dr. Gert Olthuis**, universitair hoofddocent medical humanities | **dr. Anke Oerlemans**

Het beeld van de mens als autonoom individu dat in staat is zijn eigen situatie te beoordelen en afgewogen beslissingen te nemen die in lijn zijn met zijn eigen belangen, is niet goed afgestemd op mensen in chronische zorgsituaties. In plaats van individuele autonomie dringt zich in deze zorgsituaties de ervaring van afhankelijkheid op. Daarom wordt gezocht naar een mensbeeld waarin vanuit een betrokkenheid op de ander wordt gedacht. Vertrekpunt is de gedachte dat ook afhankelijkheid bij het mens-zijn hoort. Op deze lesdag gaan we verkennen wat afhankelijkheid eigenlijk betekent. Op deze eerste lesdag besteden we daarnaast aandacht aan de narratieve ethiek waarin bij een goede zorgverlening aan mensen hun levensverhaal centraal staat.

2 DAG 2 DINSDAG 10 MEI 2022 Drie doordenkingen van de zorgrelatie

dr. Katja ten Cate | **prof. dr. Joachim Duyndam**, hoogleraar humanisme en filosofie (Universiteit voor Humanistiek) | **dr. Marcel Becker**, filosoof (Radboud Universiteit)

Op deze tweede lesdag zullen we drie manieren onderzoeken om over de zorgrelatie te denken. Als eerste onderzoeken we de waarde van de filosofie van Emmanuel Levinas. Zijn denken is één groot pleidooi voor het centraal stellen van de Ander, zonder dat dit ten koste van mijzelf gaat. De betekenis van de Ander concentreert zich in het appèl, een woordeloos beroep dat op ons wordt gedaan door de Ander. Daarna onderzoeken we het menselijk vermogen tot empathie, het vermogen om zich in te leven in de ander. Een oude stroming in de ethiek waarin de cultivering van emoties centraal staat is de deugdethiek. We gaan in op wat een deugd is, wat de plaats is van emoties als empathie in een professionele zorgrelatie en in hoeverre empathie als een deugd ontwikkeld kan worden.

Als laatste onderzoeken we de waarde van de zorgethiek voor het begrijpen en vormgeven van de zorgrelatie. Wat goed is, volgens de zorgethiek, is niet zozeer zich houden aan fraaie principes of wetten. Wat goed is, is trouw aan aangegane verbintenissen, op je genomen verantwoordelijkheden en bestaande loyaliteiten. Zorgen voor en zo in stand houden van relaties met mensen en met de wereld, daar gaat het om.

'Steeds wordt je uitgedaagd om de theorie te vertalen naar de praktijk'

Edith Frederiks, Manager Kwaliteit en Innovatie, Partners voor Jeugd, Expertisecentrum William Schrikker, Amsterdam

'Een jaar of tien geleden viel mijn oog al op de opleiding Ethiek in de zorg. Toen koos ik echter, heel verstandig, voor twee managementopleidingen aan de RuG. Deze opleidingen waren interessant en behulpzaam voor mijn dagelijkse werk (en CV) maar de opleiding Ethiek is echt smullen! De na tien jaar hoog opgelopen verwachtingen worden meer dan waargemaakt: de grote filosofen komen voorbij, wat is ethiek en hoe "bedrijf je ethiek". Kernbegrippen uit de ethiek leren we toepassen op de zorg, waarbij iedere zorgsector aan zijn trekken komt. Waar (voor mij) dat extra in zit is toch wel de opzet van de opleiding: steeds wordt je uitgedaagd om de theorie te vertalen naar de praktijk. Dit gebeurt op een gevarieerde manier: tijdens de opleidingsdagen en in de (vele) opdrachten. Lekker intensief dus. Ik hoop dat ik de nieuwe, rijkere manier van denken over, kijken naar en praten over (dilemma's in) de zorg nog lang vast kan houden.'

3 DAG 3 DINSDAG 24 MEI 2022 Relationaliteit, identiteit, afhankelijkheid en kwetsbaarheid in de zorg voor mensen met dementie

dr. Maaike Hermsen | **dr. Inge van Nistelrooij**, universitair docent zorgethiek (Universiteit voor Humanistiek)

Uitgaande van de zorgethische opvatting van zorg als relationeel proces, 'zoomen' we in op vragen over identiteit, afhankelijkheid en kwetsbaarheid. Daarnaast staat relationaliteit en gelijkwaardige samenwerking met naasten en familie centraal.

We beginnen deze lesdag met het verkennen van 'identiteit': hoe begrijpen we de menselijke identiteit en is deze (voornamelijk) autonoom, of (voornamelijk) relationeel? Vervolgens onderzoeken we hoe deze aspecten zich tot elkaar verhouden en welke plaats er in beide visies is voor het denken over kwetsbaarheid en afhankelijkheid. Daarna reflecteren we op de zorgpraktijk en wat een nadruk respectievelijk op autonomie en op relationaliteit betekent voor de zorgpraktijk, en voor de zorg voor het relationele netwerk rond de zorgontvanger.

4 DAG 4 DINSDAG 7 JUNI 2022 Macht en onmacht in de psychiatrie

Silvio van den Heuvel MA, docent (Saxion Hogeschool) | **dr. Gert Olthuis** | **dr. Jelle van Gurp**, universitair docent Ethiek van de Gezondheidszorg (Radboudumc) | **dr. Anne-Fleur van der Meer**, taalwetenschapper en universitair docent Ethiek van de Gezondheidszorg.

De vierde lesdag is gewijd aan vraagstukken rond autonomie en afhankelijkheid en macht en onmacht aan de hand van de zorg voor mensen met een psychiatrische aandoening. In deze tijden van grote waardering van de zelfbeschikking en autonomie van mensen, ook in de psychiatrie, moet dikwijls met moeite een evenwicht gevonden worden tussen respect voor de eigen keuzen van patiënten en ideeën over goede zorg. Op deze dag staat deze kwestie centraal. We verkennen de diverse morele dilemma's en inherente ethische complexiteiten in de zorg voor psychiatrische patiënten. We bespreken de ethische problematiek rond autonomie en wilsbekwaamheid. We zullen de dag afsluiten door ons te verdiepen in het thema 'waanzin' aan de hand van verbeelding in de kunst en door het bespreken van een filosofische tekst.

5

DAG 5 DINSDAG 21 JUNI 2022

Inclusiviteit en diversiteit in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking

dr. Maaike Hermsen | **dr. Alistair Niemeijer**, universitair docent zorgethiek (Universiteit voor Humanistiek)

Op deze lesdag gaan wij in op inclusiviteit en diversiteit aan de hand van de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. Enerzijds wordt een maatschappelijk beroep gedaan op 'eigen regie' en dient zorg daarop aan te sluiten, anderzijds bepalen kwetsbaarheid en afhankelijkheid het specifieke karakter van zorg, speciaal de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. We kijken naar zorg vanuit een politiek-ethisch perspectief: wat mag zorg betekenen in een samenleving die de nadruk legt op actieve participatie, actief burgerschap, eigen regie? Naast dit, intussen gangbare, pleidooi zal het politiek-ethische perspectief worden gehanteerd dat de zorgethiek aanreikt: als zorgen een praktijk is waarmee we de samenleving opbouwen, wat betekent dit dan voor onze inrichting van die samenleving? Welke consequenties mogen afhankelijkheid en kwetsbaarheid hebben voor ieders participatie in die samenleving? En wat voor soort relaties heeft een persoon met een verstandelijke beperking, en wat vraagt dat van degenen die voor hem/haar zorgen?

6

DAG 6 DINSDAG 5 JULI 2022

Existentiële kwesties en palliatieve zorg

Dr. Katja ten Cate | **Dr. Jelle van Gurp** | **Maaike Haan MA**, filosoof en promovendus (Radboudumc) | **dr. Joanna Wojtkowiak**, Universitair docent psychologische en levensbeschouwelijke aspecten van existentiële begeleiding (Universiteit voor Humanistiek)

In de afgelopen eeuw is onze gemiddelde levensverwachting bijna verdubbeld. De geneeskunde biedt vele mogelijkheden om de dood zo lang mogelijk uit te stellen. Maar hoe kunnen wij in de hedendaagse samenleving omgaan met kwetsbaarheid en eindigheid van het leven? De vraag hoe je met de dood kunt leven blijft onderbelicht. Hoe zit het met de betekenis die ziekzijn, lijden en pijn kunnen hebben? Tijdens deze lesdag zullen we nadenken over 'de goede dood', over vragen rond existentiële zorg en goed hulpverlenerschap bij levenseindevraagstukken. In het avondprogramma zullen we de rol van de mantelzorger in de palliatieve fase verkennen aan de hand van een aantal beelden.

'Hoe maken we de juiste afweging? Wat is het goede om te doen?'

Liz Sluis, Gedragsdeskundige, Pameijer, Rotterdam 'Als gedragsdeskundige werk ik met jeugdigen met een licht verstandelijke beperking waarbij de opvoedsituatie is vastgelopen en ze daarom tijdelijk bij ons wonen. Mijn werk bestaat uit dagelijkse dilemma's tussen beschermwaardigheid, autonomie en veiligheid. Hoe maken we de juiste afweging? Wat is het goede om te doen? Deze opleiding biedt me handvatten om richting te geven aan deze vragen. Het leert me, onder begeleiding van enthousiaste en bekwame docenten af te stappen van de dagelijkse routine en me te blijven verwonderen over vanzelfsprekendheden. Een zeer prettige bijkomstigheid is de fijne groep met medestudenten waarmee we over en weer theorie en praktijk samenbrengen. Gedurende de opleiding voelde ik mij steeds beter toegerust om op de werkvloer met collega's in gesprek te gaan over hoe we tot een goede morele afweging kunnen komen. Vragen zoals 'hoe kleurt het levensverhaal van deze jongere onze zorgrelatie?' of 'wat gaat ons hier echt aan het hart?' leveren boeiende gesprekken op die ons denkkaders doen verbreden. Na iedere lesdag voel ik mij, met de nieuwe kennis, geïnspireerd en enthousiast om na te denken en in gesprek te gaan over de vraag 'wat is goede zorg?'

Overzicht data module 2

Dinsdag 26 april 2022
Autonomie en afhankelijkheid bij chronische aandoeningen.

Dinsdag 10 mei 2022
Drie doordenkingen van de zorgrelatie

Dinsdag 24 mei 2022
Relationaliteit, identiteit, afhankelijkheid en kwetsbaarheid in de zorg voor mensen met dementie

Dinsdag 7 juni 2022
Macht en onmacht in de psychiatrie

Dinsdag 21 juni 2022
Inclusiviteit en diversiteit in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking

Dinsdag 5 juli 2022
Existentiële kwesties en palliatieve zorg

Als afsluiting van module 2 schrijft u een eindpaper. Deadline voor het inleveren van dit paper is 1 augustus.

Module 3 Ethische aspecten in beleid en management van de zorg

In de derde module gaan we in op de ethiek van organisaties en de organisatie van ethiek. We kijken naar morele vraagstukken op instellingsniveau en naar de structuren voor het organiseren van ethiek in de instelling, bijvoorbeeld de organisatie van moreel beraad, toetsingscommissies voor wetenschappelijk onderzoek en commissies ethiek. In deze module gaat het ook over de cultuur in een instelling die bepalend kan zijn voor de openheid en bereidheid om over ethische kwesties in gesprek te gaan en tot aanvaardbare handelingspraktijken te komen.

Voor een beter inzicht in de aard en de complexiteit van morele problemen is begrip van de context van deze problemen en van de organisatie waarin ze zich voordoen, een vereiste. Het gaat daarbij vooral om de wisselwerking tussen de werkvloer en het instellingsniveau, maar vanaf dag 3 is de context ook landelijk beleid.

Hoofddocenten module 3

- **dr. Froukje Weidema** ethica, (VU Medisch centrum Amsterdam)
- **drs. Menno de Bree** filosoof en ethicus (Universtair Medisch Centrum Groningen)

1

DAG 1 DINSDAG 6 SEPTEMBER 2021

Waarden, identiteit, instellingsbeleid

drs. Menno de Bree | **Marije Stegenga MA**, stafmedewerker Reliëf | **dr. Edgar Karssing**, Nijenrode Business Universiteit

Module 3 beginnen wij met een verkenning van de moraliteit van de instelling. Hoe kan in een tijd van marktwerking en economisering invulling worden gegeven aan morele idealen? Welke visie biedt een levensbeschouwing daarbij? Hoe kunnen organisatorische kwesties worden afgestemd op waarden van de zorg zelf? Dat alles vereist dat mensen met emoties, problemen en zorgen in de instelling kunnen omgaan op een manier die de centrale waarden die de cultuur en identiteit van

de instelling bepalen uitdrukt. Voor de omgang met morele problemen zijn die cultuur en identiteit van groot belang. Ze komen tot uitdrukking in het handelen en scheppen de mogelijkheden voor reflectie en moreel beraad. Ook bepalen ze de wijze waarop de soms uiteenlopende werkelijkheden van enerzijds de zorg en anderzijds de organisatie op elkaar kunnen worden afgestemd; hoe managers en zorgverleners met elkaar in gesprek kunnen blijven over de idealen die hen drijven.

2 DAG 2 DINSDAG 20 SEPTEMBER 2022 Ethiekbeleid en de rol van moreel beraad en commissie ethiek

drs. Menno de Bree | dr. Froukje Weidema

Wanneer een zorginstelling of een enthousiaste medewerker aan ethiek wil doen is het belangrijk vooraf een heldere visie te ontwikkelen over hoe men over ethiek (activiteiten) denkt en hoe men dat wil organiseren. Op deze lesdag spreken we daarom gezamenlijk over de volgende thema's: waar is de ethiek en van wie is de ethiek, hoe organiseer je ethiek en hoe evalueer je ethiekactiviteiten, in het bijzonder moreel beraad?

Daarnaast richten we ons op de (veranderende) functie en positionering van commissies ethiek en welke rol zij spelen in het moreel beleid van instellingen. Een andere belangrijke vraag is bovendien hoe commissies ethiek contact kunnen opbouwen met de werkvloer. Op de tweede lesdag is er daarom ook aandacht voor kwesties die samenhangen met een geïntegreerde aanpak van ethiek in de instelling.

3 DAG 3 DINSDAG 4 OKTOBER 2022 Kwaliteit van zorg

dr. Froukje Weidema | dr. Eva van Baarle,
universitair docent filosofie en militaire ethiek
(Nederlandse Defensie Academie)

Op de derde lesdag gaat het over kwaliteit van ethische voorzieningen en ethische aspecten van kwaliteit. Mensen die binnen een zorgorganisatie werken, hebben allemaal een gemeenschappelijk doel: het verlenen van kwalitatief goede zorg aan zorgvragers. Maar wat nu precies kwaliteit van zorg is, daarover verschillen de meningen. De professional heeft andere ideeën over kwaliteit dan de patiënt. Het management kijkt weer anders aan tegen kwaliteit. Belangrijk is dat dergelijke ideeën niet naast en tegenover elkaar blijven staan, maar dat partijen met elkaar in gesprek worden gebracht, zodat verschillende perspectieven op elkaar worden afgestemd.

Tijdens deze dag onderzoeken we hoe kwaliteitsbeleid vorm gegeven kan worden door het stimuleren van interactie tussen betrokken partijen. Wat is de rol van dialogische ethiek in het kwaliteitsbeleid?

Vervolgens wordt gekeken naar de rol van dialoog in implementatieprocessen van moreel beraad in de instelling. Hoe geven we moreel beraad (blijvend) vorm en hoe kunnen we doelstellingen en opbrengsten van moreel beraad dialogisch met elkaar verbinden?

'Ik heb het ervaren als een avontuurlijke ontdekkingsreis.'

Henk Peerenboom, directiesecretaris, Leger des Heils Jeugdbescherming & Reclassering, Utrecht 'Een noodzakelijke luxe voor iedereen die in de zorg werkt! Zo wil ik deze leergang typeren. Noodzakelijk omdat je uitgedaagd wordt kritisch na te denken over begrippen die we in ons werk

dagelijks gebruiken: autonomie, afhankelijkheid, verantwoordelijkheid, kwetsbaarheid en kwaliteit van zorg. Wat bedoelen we hier eigenlijk mee en wat betekent het in deze concrete situatie voor deze unieke persoon? De verschillende filosofische en ethische perspectieven van waaruit deze begrippen behandeld worden, halen je eigen vanzelfsprekendheden overhoop. De praktische kant komt ook bod: het met elkaar oefenen van verschillende methoden om hierover het gesprek aan te gaan en zo te komen tot verdieping en het herijken van je eigen denkbeelden. Ik heb het ervaren als een avontuurlijke ontdekkingsreis. De luxe zit 'm erin dat je deze reis onder deskundige begeleiding samen met 24 collega's uit allerlei sectoren van de zorg en met hele verschillende functies kunt ondernemen. Kortom, een aanrader!'

4 DAG 4 DINSDAG 1 NOVEMBER 2022 Ethische toetsing van wetenschappelijk onderzoek met mensen

dr. Froukje Weidema | dr. Rien Janssens,
universitair docent medische ethiek (Vumc) |
drs. Menno de Bree

Op deze lesdag gaan we in op ethische kwesties bij onderzoek, over het uitvoeren van normatief onderzoek in instellingen en kwaliteit van onderzoek in organisaties. Medisch wetenschappelijk onderzoek heeft de laatste vijftig jaar een grote vlucht genomen en dit is ook zichtbaar in de praktijk door de nadruk op 'Evidence based practice' en 'Evidence based medicine'. Elk onderzoek moet conform de wet voldoen aan wetenschappelijke en ethische criteria die zich richten op de kwaliteit van het onderzoek en de bescherming van proefpersonen. Een medisch ethische toetsingscommissie beoordeelt daarom alle onderzoeksvoorstellen op deze criteria. Medewerkers op de werkvloer worden geconfronteerd met een groot aantal onderzoeken en onderzoekjes die door deze toetsingscommissies zijn beoordeeld. Maar soms zijn er bij medewerkers toch vragen over de wenselijkheid van dit onderzoek. Daarom kijken we op deze lesdag ook naar kwaliteit van onderzoek. En we gaan in op het doen van normatief onderzoek als alternatief voor beschrijvend onderzoek als het gaat om het onderzoeken van ethische aspecten in de organisatie.

5 DAG 5 DINSDAG 15 NOVEMBER 2022 Evaluatie van medische technologie

drs. ing. Bart Bloemen, promovendus Health Technology Assesment (Radboudumc) |
dr. Jelle van Gurp | dr. Anke Oerlemans

Medisch-technisch is van alles mogelijk, maar dat betekent niet dat alles wenselijk is. Systematisch onderzoek, evaluatie en beoordeling van nieuwe technologie zijn noodzakelijk om de implementatie in goede banen te leiden. Daarbij dienen de maatschappelijke, economische, ethische en juridische aspecten als essentiële onderdelen te worden meegenomen. De medische technologie stelt ons steeds opnieuw voor vragen en wel op verschillende niveaus: in de relatie tussen hulpvrager en hulpverlener, voor het budget van een afdeling en instelling, voor financiers en verzekeraars en voor publiek en overheid. Die vragen staan centraal op deze dag.

Ook besteden we aandacht aan de wijze waarop de technologische ontwikkelingen de traditionele oriëntaties in de geneeskunde beïnvloeden en wat de betekenis daarvan is voor de maatschappelijke visie op en betekenis van de gezondheidszorg.

'Wat zorg tot goede zorg maakt verrijkt ook de persoon van de professional zelf'

Quang Ngyen, geestelijk verzorger, Pompestichting, Nijmegen 'Wat ik als waardevol zie en meeneem uit de opleiding is het vertrouwd leren raken in de veelzijdigheid van ethische benaderingen, perspectieven en methodieken. Het eigen maken van een aantal begrippen en theorieën maakt

het voor mij makkelijker om het "morele" in een wirwar aan indrukken en conflicterende belangen uit de praktijk te herkennen en het te benoemen in de hoop tot beter afweging te komen. Door met elkaar te oefenen aan de hand van casuïstiekbesprekingen leren wij meer handigheid te krijgen en moreel sensibeler te worden voorbij het vanzelfsprekende. De bredere cultureel-maatschappelijke context met wet- en regelgeving wordt telkens betrokken waardoor groter en abstracte begrippen als autonomie voor mij toegankelijker en voorstelbaarder worden gemaakt. Wat zorg tot goede zorg maakt verrijkt ook de persoon van de professional zelf want die moet ook aan de slag in het onderzoek naar wat goed en rechtvaardig handelen is.'

6 DAG 6 DINSDAG 29 NOVEMBER 2022 Marktwerking in de zorg: rechtvaardigheid, doelmatigheid en betrokkenheid

drs. Menno de Bree | dr. Hans van Dartel |
dr. Froukje Weidema

De zorg kent maatschappelijke grenzen die moreel, economisch en sociaal van aard zijn. Die grenzen liggen niet voor altijd vast maar hebben een constante dynamiek. Tot voor kort werd die dynamiek benaderd vanuit het beginsel van solidariteit en de behoefte aan noodzakelijke zorg. Tegenwoordig staat het begrip marktwerking centraal in de afstemming van zorgaanbod en behoefte. Zorg wordt vanuit dat perspectief gemakkelijk als een economisch proces gedefinieerd dat plaatsvindt tussen consumenten en producenten en dat met het oog op waarden als effectiviteit en efficiëntie adequaat gemanaged dient te worden. Wat betekent marktwerking voor de zorgvernieuwing, de rechtvaardige verdeling en de verantwoordelijkheid voor noodzakelijke zorg? Die vragen staan centraal op de laatste dag van de opleiding aan het slot van de module.

Overzicht data module 3

Dinsdag 6 september 2022
Waarden, identiteit, instellingsbeleid

Dinsdag 20 september 2022
Ethiekbeleid en de rol van moreel beraad en commissie ethiek

Dinsdag 4 oktober 2022
Kwaliteit van zorg

Dinsdag 1 november 2022
Ethische toetsing van wetenschappelijk onderzoek met mensen

Dinsdag 15 november 2022
Evaluatie van medische technologie

Dinsdag 29 november 2022
Marktwerking in de zorg: rechtvaardigheid, doelmatigheid en betrokkenheid

Dinsdag 13 december 2022
Slotpresentatie

Als afsluiting van module 3 schrijft u een eindpaper.
Deadline voor het inleveren van dit paper is 20 december.

Omvang en periode

De opleiding *Ethiek in de zorgsector* is een part-time opleiding van een jaar. Het programma bestaat uit 3 modulen van elk 6 lesdagen met telkens minstens 2 weken tussen de lesdagen. De lesdagen beginnen 's middags om 13.30 uur en eindigen om 20.30 uur. Tussen het middagedeelte en het avondgedeelte wordt een gezamenlijke maaltijd genuttigd. Hierdoor is er volop gelegenheid om ervaringen uit te wisselen en contacten te leggen met collega's uit andere instellingen. De verwachte tijdsinvestering van de deelnemers is in totaal ongeveer 480 uur. Voor voorbereiding en verwerking per lesdag moet gerekend worden op een studietoek van ongeveer 13 uur. Houdt u er rekening mee dat u als afsluiting van module 2 en 3 een eindpaper schrijft. De inleverdata voor deze eindpapers liggen na de laatste lesdag van de modules. Bij de planning van de lesdagen is zoveel mogelijk rekening gehouden met schoolvakanties in alle regio's.

Voor de voorbereiding van afsluitende gesprekken en presentaties en het maken van werkstukken is per module een tijdsinvestering van ongeveer 40 uur begroot. De opleiding vindt plaats op het terrein van het Radboudumc te Nijmegen. De locatie is goed te bereiken met de auto en het openbaar vervoer.

Toetsing en diplomering

Per module wordt het leerresultaat van de deelnemers getoetst in een afsluitend gesprek of naar aanleiding van een schriftelijk product. Heeft de deelnemer alle drie de modulen met een positief resultaat afgesloten dan ontvangt hij of zij het diploma *Ethiek in de zorgsector*.

Raad van Advies

De opleiding wordt bijgestaan door een Raad van Advies. Deze bestaat uit vertegenwoordigers van organisaties en instanties die belang hebben bij een hoogwaardige postacademische beroepsopleiding *Ethiek in de zorgsector*. Dit zijn bijvoorbeeld het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de Vereniging van Zorginstellingen Reliëf, de Inspectie voor de Gezondheidszorg en de V&VN. Daarnaast hebben enkele onafhankelijke deskundigen zitting in de Raad. De Raad van Advies bewaakt mede de kwaliteit van de opleiding en zorgt ervoor dat de opleiding goed afgestemd is en blijft op het afnemend veld. De leden van de Raad van Advies hebben op persoonlijke titel zitting in de raad.

Accreditering

De opleiding is geaccrediteerd door de volgende beroepsverenigingen: de KNMG (40 uur), Verenso (40 uur), de Nederlandse Vereniging voor Artsen in de Zorg voor mensen met een verstandelijke handicap (40 uur). De opleiding is ook geaccrediteerd door de Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers (SKGV), het Kwaliteitsregister Verpleegkundigen en Verpleegkundig Specialisten Register en door het bureau Accreditatie Deskundigeheidsbevorderende activiteiten Paramedici (ADAP). Voor andere beroepsgroepen kan accreditatie worden aangevraagd. Neem voor meer informatie contact op met mw. Simone Naber.

Kosten

De opleiding kost € 5.950,-. Dit is inclusief studiehandleiding, reader, koffie, thee en de maaltijden en diploma. U ontvangt alle lesmaterialen digitaal. Reiskosten zijn niet bij de prijs inbegrepen. Degenen voor wie de kosten niet of slechts gedeeltelijk door de werkgever worden gedragen, maken wij er graag attent op dat opleidingen doorgaans fiscaal aftrekbaar zijn.

Aanmelding

Voor de opleiding, die start in januari 2022, zijn maximaal 25 plaatsen beschikbaar. U kunt zich aanmelden door het aanmeldingsformulier achter in deze brochure in te vullen of door het digitale inschrijfformulier op www.ethiekindezorgsector.nl in te vullen. Aanmeldingen worden in volgorde van binnenkomst verwerkt. Uw inschrijving is definitief wanneer wij aan u de ontvangst van het inschrijfformulier hebben bevestigd. Betalen kunt u na ontvangst van de factuur.

Mocht u onverhoopt niet in de gelegenheid zijn de opleiding geheel te doorlopen, dan kunt u zich laten vervangen voor het resterende gedeelte.

Hoewel wij ernaar streven om de opleiding zoveel als mogelijk is op de gebruikelijke manier doorgang te laten vinden, kan het zijn dat, door de bijzondere omstandigheden waarin wij ons op dit moment bevinden door de COVID-19 pandemie, het onderwijs ook in 2022 (deels) in aangepaste vorm moet worden aangeboden. Wij raden u aan om onze algemene voorwaarden goed te lezen.

Onze algemene voorwaarden zijn te vinden op www.ethiekindezorgsector.nl.

Aanmeldingsformulier

Postacademische beroepsopleiding *Ethiek in de zorgsector* 2022

U wordt verzocht dit formulier in te vullen met zwarte of blauwe pen in blokletters. | De inschrijving staat open tot 1 december 2021. | Aanmeldingen worden op volgorde van binnenkomst verwerkt.

Persoonlijke gegevens

Naam	
Voornamen	Roepnaam
indien gehuwd: geboortenaam	
Man / vrouw / anders	Titel
Privéadres	
Postcode	Woonplaats
e-mailadres	
Telefoonnummer	
Mobiel telefoonnummer	
Dieetwensen	

Werk

Naam instelling	
Adres	
Postcode instelling	Telefoonnummer
Functie	
Plaats	
e-mailadres	

Opleiding vanaf voortgezet onderwijs (U kunt ook een recent CV meesturen)

Instelling + studierichting	Plaats	Tijdvak	Jaar diploma

Beroepservaring (U kunt ook een recent CV meesturen)

Instelling	Plaats	Tijdvak	Functie

Beroepsperspectieven

Omschrijf hier kort uw ambities en hoe u verwacht dat de opleiding een bijdrage kan geven aan het realiseren van deze ambities.

Overige opmerkingen

Bekendheid met *Ethiek in de zorgsector*

☐ uit een tijdschrift, nl:	☐ via een website, nl:
☐ via een nieuwsbrief, nl:	☐ via mailing aan directeuren ☐ via mailing aan MEC's
☐ via een deelnemer van eerdere jaren, nl:	
☐ via een van de docenten, nl:	
☐ anders, nl:	

Kosten

De kosten van de opleiding, ad € 5.950,- worden overgemaakt na ontvangst van de factuur. De factuur wordt betaald door:

de instelling waar ik werk mij persoonlijk (slechts 1 hokje aankruisen)

Ik heb de algemene voorwaarden van de opleiding *Ethiek in de Zorgsector* (te vinden op www.ethiekindezorgsector.nl) gelezen en ga akkoord met deze voorwaarden.

Datum	Plaats
Handtekening	

Dit aanmeldingsformulier kunt u gefrankeerd toezenden aan: **Radboudumc**
IQ healthcare, vakgroep Ethiek van de Gezondheidszorg
mw. drs. Simone Naber
Postbus 9101, huispost 160 IQhealthcare
6500 HB Nijmegen

Wij gaan zorgvuldig met uw gegevens om. Voor meer informatie, zie ons privacy-statement op www.ethiekindezorgsector.nl.

Trouw, 16 december 2020

Respect betekent ook: respect voor wie de persoon was en wilde zijn

NRC Handelsblad, 4 december, 2020

Medisch ethicus Heleen Dupuis: 'Solidariteit moet je niet eindeloos oprekken'

Dagblad de Limburger, 30 juni 2020

Robots leveren nog geen echte zorg

De Volkskrant, 4 februari 2021

Opinie: Er moet meer zorg naar het begin van het leven in plaats van naar het einde

Algemeen Dagblad, 30 januari 2020

Ongerustheid over gezondheidsapp

Over de vakgroep

Ethiek van de Gezondheidszorg

De vakgroep Ethiek van de Gezondheidszorg is onderdeel van het Scientific Center for Quality of healthcare, een van de afdelingen van het Radboudumc. De vakgroep is in haar huidige vorm tot stand gekomen in 2008. Vanaf het begin van de medische faculteit in 1951 heeft onderwijs in ethiek en filosofie deel uitgemaakt van het medisch onderwijsprogramma. Op dit moment heeft de vakgroep vier verschillende taken:

Onderwijs

De vakgroep Ethiek draagt bij aan de kwaliteit van de zorg door onderwijs en scholing vanuit ethisch perspectief aan studenten, professionele zorgverleners en onderzoekers. Binnen dit ethisch perspectief vormen humaniteit, integriteit en bewogenheid kernwaarden.

Onderzoek

De vakgroep verricht onderzoek op een aantal gebieden zoals technologie in de zorg; verschillen, ongelijkheden, en rechtvaardigheid; ervaringen van en omgang met kwetsbaarheid en lijden; ethische deliberatie en oordeelsvorming.

Klinische ethiek

De medewerkers van de vakgroep faciliteren moreel beraad en ethische consultaties op de klinische afdelingen. De vakgroep levert de ambtelijk secretarissen voor de Commissie Ethiek en Commissie Identiteit van het Radboudumc, en leden van de vakgroep hebben zitting in deze commissies en in de Commissie Mensgebonden Onderzoek. Ook in andere zorginstellingen worden klinisch -ethische activiteiten verricht.

Dienstverlening

Vanuit de vakgroep wordt intensief deelgenomen aan het publieke debat. In populaire media wordt aan de meningsvorming bijgedragen. Door de vakgroep wordt een heel scala van opleidingsactiviteiten zoals cursussen, seminars en congressen aangeboden.